

методом. – К.: В Университетской типографии, 1874. – Вып. 2. – Отд. II. – С. 1–82.

9. Лашнюков И.В. Очерки русской историографии и истории (начало) / И.В. Лашнюков // Университетские известия. – 1869. – № 5. – С. 1–22.

10. Линниченко А. Курс истории поэзии для воспитанниц женских институтов и воспитанников гимназий / А. Линниченко. – К.: В Университетской типографии, 1860. – XX, 329 с.

11. Линниченко А. Курс истории поэзии для средних учебных заведений (мужских и женских); Изд. 3-е, испр. А. Линниченко. – К.: В Типографии И.А. Давиденко, 1866. – XIV, 263 с.

12. Линниченко А.И. // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета Св. Владимира, 1834–1884 / [под ред. В.С. Иконникова]. – К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884. – С. 369–374.

13. Линниченко А.Н. М. Карамзин как преобразователь русского языка / А. Линниченко // Университетские известия. – 1866. – № 12. – Приложение. – С. 31–41.

14. Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И.Ф. Павловский. – Полтава: Типо-литография преемников Домхана, 1912. – 239 с.

15. Провідники духовності в Україні: Довідник / [за ред. І.Ф. Кураца]. – К.: Вища школа, 2003. – 738 с.

16. Речь, произнесенная на торжественном акте Университета св. Владимира 4 сентября 1866 г. // Университетские известия. – 1866. – № 9. – С. 1–23.

17. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина / Г.В. Самойленко, С.Г. Самойленко. – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний інститут ім. Миколи Гоголя, 1996. – Ч. 3. Розвиток освіти та науки в Ніжині в XVIII–XX ст. – 226 с.

18. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа 1820–1995 / Г.В. Самойленко. – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний інститут ім. Миколи Гоголя, 1995. – 105 с.

19. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету / Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко. – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний університет ім. Миколи Гоголя, 2000. – 288 с.

20. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 420 с.

21. Самойленко О.Г. Методологія історії та історіографія у науковій спадщині вчених Ніжинської вищої школи (друга пол. XIX – поч. XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О.Г. Самойленко. – К., 2000. – 20 с.

22. Самойленко О.Г. Михайло Тулов – вчений-філолог, педагог, перший голова Історичного товариства Нестора – літописця / О.Г. Самойленко, О.В. Самойленко. // Література та культура Полісся: збірник наукових праць. – Ніжин, 2011. – Вип. 67. – С. 189–202.

23. Тарасенко О.О. Становлення та розвиток історичної освіти і науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. / О.О. Тарасенко. – К.: Логос, 1995. – 276 с.

24. Толбин В. Линниченко А.И. / В. Толбин // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко; Издание второе, исправленное и дополненное. – СПб., 1881. – Отдел первый. – С. 279–280.

25. Трощина К. Лашнюков И.В. / К. Трощина // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко; Издание второе, исправленное и дополненное. – СПб., 1881. – Отдел первый. – С. 408–413.

26. Тулов М.А. О малорусском правописании / М.А. Тулов. – Воронеж: Типография Исаева, 1879. – 30 с.

27. Тулов М.А. О современном направлении изящной словесности на Западе Европы / М.А. Тулов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1851. – Ч. LXIX. – Отд. 2. – С. 145–178.

28. Тулов М.А. Обзорение лингвистических категорий (1861) // Хрестоматия по истории русского языкознания / [под ред. Ф.П. Филина]. – М.: Высшая школа, 1973. – С. 189–192.

29. Тулов М.А. Обзорение лингвистических категорий / М.А. Тулов. – К.: В Университетской типографии, 1861. – 70 с.

30. Тулов М.А. Очерк истории языкознания / М.А. Тулов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1869. – Ч. CXLII. – Отд. 4 – С. 1–21.

31. Тулов М.А. Руководство для обучающихся чтению по «Русскому букварю» / М.А. Тулов. – К.: Редакция «Киевского народного календаря», 1875. – 28 с.

32. Тулов М.А. Русский букварь / М.А. Тулов. – К.: Редакция «Киевского народного календаря», 1875. – 16 с.

33. Українська педагогіка в персоналіях – XIX століття / [за редакцією О.В. Сухомлинської]: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: У двох книгах. – К., Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.

Иваненко А.А. Научные исследования преподавателей общеобразовательных кафедр Нежинского юридического лицея князя Безбородко (1840–1875 гг.)

В статье идёт речь о работах профессоров общеобразовательных кафедр Нежинского юридического лицея, которые способствовали развитию отечественной науки. Проанализированы научные студии М. Тулова, А. Линниченко, П. Иващенко, В. Белоброва, И. Лашнюкова, И. Сребницкого во время работы в Лицее и вне его.

Ключевые слова: Лицей, кафедра, студия, монография.

Ivanenko A.O. Scientific studios of General Education Departments teachers of Prince Bezborodko Nizhyn Lyceum (1840–1875)

The article determines the work of General Education Departments professors of Nizhyn Legal School, who largely served to the development of the national science. The research of M. Tulov, A. Linnicheno, P. Ivashchenko, O. Belobrov, I. Lashnyukov, I. Srebnitsky during the work in Lyceum and beyond were analysed.

Key words: Lyceum, Department, studio, monograph.

28.03.2018 р.

УДК 94(477):321.02(329.12) «186/188»

Н.А. Котельницький

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІБЕРАЛЬНИХ ЗЕМЦІВ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ (60–80 РР. XIX СТ.)

У публікації показані основні прояви політичної боротьби представників земського ліберального руху Північного Лівобережжя з російським самодержавством та його адептами регіону у 60–80 рр. XIX ст. З'ясовано питання історії формування ліберальної опозиційної партії у земських інституціях краю та її прогресивної політичної діяльності.

Ключові слова: ліберальна опозиція, земське законодавство, міжпартійна боротьба, консервативна більшість.

Історія земського лібералізму на українських землях – одна з маловідомих та малодосліджених сторінок вітчизняної історії. В історіографії більш-менш цілісно досліджена участь земських лібералів у визвольному русі Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., однак питання політичної діяльності ліберальних земців й досі залишаються поза увагою науковців. Відтак, вдаємося до спроби лаконічного висвітлення основних проявів цієї праці представниками ліберальної аристократичної фронди півночі Лівобережної України у 60–80 рр. XIX ст.

Політична діяльність, а тим більше – боротьба, потребує не тільки індивідуальних, а й колективних зусиль. Прогресивні земці Сіверщини це чудово розуміли, адже у виборних інституціях місцевого самоврядування у період першого триріччя повністю домінували представники консервативно-реакційної частини аристократії, які стали на першому етапі соціальною базою земських установ. Ясна річ, що у таких умовах маленька група опозиційно нала-

штованих депутатів-членів ліберальної фронди не мала можливостей для повноцінної інституціоналізації та політичної суб'єктності своєї діяльності. Відтак, нагальною потребою стало створення певної політичної структури у губернському та повітових земських установах – формування ліберальних опозиційних груп та фракцій. Саме тому як у губернському, так і повітових земських зібраннях почалися процеси пошуку політичних однодумців, консолідації та об'єднання між ліберально налаштованими гласними – незгодних з курсом офіційної консервативної більшості земських зібрань.

Фундаментом для створення ліберальної партії українського Полісся став нелегальний політичний клуб, організований влітку 1866 р. та очолюваний «патріархом» земського лібералізму, яскравим представником української національної аристократії І. Петрункевичем, який функціонував у Борзнянському повіті. За соціальним складом клуб являв собою співдружність представників ліберального дворянства (І. Петрункевич, М. Імшенецький, В. Тарновський-молодший) та прогресивної демократичної бюрократії (губернський секретар – В. Савич, колезький асесор – Никодим Волк-Карачевський, колезькі секретарі – Григорій та Василь Волк-Карачевські. Члени організації сповідували ідеали та імперативи реформізму, конституціоналізму і парламентаризму. Дещо пізніше склад клубу поповнили О. Карпинський, О. Ліндфорс та інші яскраві опозиціонери російського царату [1, с. 23–33].

Розширенню кола прихильників лібералів сприяв перший конфлікт у Чернігівському губернському земському зібранні між демократами та консерваторами, пов'язаний з вимогою реакціонерів щодо повернення земством капіталів губернському дворянству, які нібито були передані земству від ліквідованого Приказу громадської опіки. У ході емоційної полеміки О. Карпинський доводив, що жодних капіталів аристократії регіону земство не отримувало. І хоча консерваторам вдалося на початку прийняти потрібне для нобілітету рішення, але зусиллями І. Петрункевича вдалося шляхом таємного голосування як нормі повторного розгляду питання скасувати затверджену ухвалу губернських зборів. За відвертим зізнанням лідера земських лібералів І. Петрункевича цей факт був переломним моментом – у земстві почала формуватися опозиційна фронда [2, с. 36–38].

Перші прояви політичної діяльності та боротьби ліберальних земців не залишилися поза увагою ні центральної влади, ні місцевої губернської адміністрації, ні політичних опонентів прогресистів – представників консервативно-реакційної більшості земських зібрань регіону. У відповідь на активну опозиційну діяльність лібералів та їх очевидний потенціал, провладні сили, боячись посилення демократів у земстві та реальної небезпеки, у їх візії, переходу влади до рук опозиціонерів у цих інституціях, унаслідок колосального посилення симпатій сільського населення – основного виборчого електорату земських зібрань, почали цілеспрямовану, систематичну

і методологічну кампанію з дискредитації прогресистів та цілковитого їх усунення з повітових і губернських земських зібрань та управ шляхом усіх можливих обмежень, а в ідеалі – створення умов для неможливості їх участі у земських виборах усіх рівнів.

Слід особливо наголосити, що побоювання консерваторів були небезпідставними. За період другої каденції (1868–1871) діяльності у земських установах краю, скажімо, у найпрогресивнішому Борзнянському повітовому земстві, яке стало своєрідною «столицею» земського ліберального руху на півночі Лівобережної України, опозиціонери досягнули колосальних результатів, які започаткували процеси реформаційних та модернізаційних зрушень життя у провінції, перш за все, у галузі освіти, медицини, системи оподаткування тощо [3].

Реакціонери почали масовану кампанію контрагітації. Реформи лібералів категорично не влаштовували представників пануючих верств повіту, а тому була поставлена мета – усунути політичну партію опозиціонерів з суспільного життя повіту. Успішній критичній кампанії консерваторів сприяв принцип протиставлення земським лібералам дрібних землевласників, які не мали майна для виборчого цензу, а відтак не могли стати депутатами зібрання. Більшість вказаних власників, незадоволених своєю відсутністю у земстві, консолідувалась і пішла на вибори єдиним фронтом. Лише за допомогою комплексу фальсифікацій, спекуляцій та маніпуляцій реакційні сили отримали дуже сумнівну перемогу на земських виборах у регіоні (1871–1874).

До речі, подібні проблеми для ліберальних земців почалися і в інших інституціях місцевого самоврядування, куди вони були обрані, скажімо, у Чернігівській міській думі, де опозиціонерам вдалося сформуванню фракцію. Так, на засіданні міської думи 19 червня 1873 р. було оприлюднено повідомлення про те, що Міністерство внутрішніх справ не дало згоди на затвердження надвірного радника В. Хижнякова на посаду міського голови Чернігова. У своїй промові по цьому питанню відомий ліберал відзначив, що Міністерство внутрішніх справ, ґрунтуючись на відозві Міністерства народної освіти вказує на те, що затвердження його кандидатури неможливе, бо у візії верховної влади у такому випадку до міської управи можуть потрапити персони, які проповідують «антидержавні та антиурядові ідеали». Розглянувши проблему, Чернігівська міська дума постановила: направити верховній владі клопотання про допущення В. Хижнякова до обіймання посади міського голови Чернігова. Якщо ж це неможливо, то просити дати йому можливість бути членом міської управи, оскільки він заробляє на життя службою в іншій установі [4, с. 169–170].

У 1874 р. відбулись чергові земські вибори і ліберальна партія, за винятком померлого у лютому місяці М. Імшенецького, впевнено пройшла до складу депутатського корпусу Борзнянського повітового земства,

а член партійної групи – В.В. Тарновський-молодший – був обраний Борзнянським повітовим предводителем дворянства. Ліберали отримали можливість для відновлення свого контролю над повітовим земством. Борзнянське повітове земство, у свою чергу, обрало своїми представниками до Чернігівського губернського земства демократичних прогресивних кандидатів. Вміло використавши класичний політичний інструмент боротьби, а саме зштовхування конкурентів з консервативного табору один проти одного у прагненні до владних посад губернського зібрання, демократи змогли вивести на посаду голови Чернігівської губернської земської управи свого представника – О. Карпинського, за якого віддала голоси більшість зборів, у тому числі частина консерваторів [2, с. 68–69].

9 грудня 1875 р. член ліберальної партії О. Ліндфорс оприлюднив на засіданні Чернігівського губернського земського зібрання проект доповнень до 36 статті Положення про земські установи. У доповіді було зазначено, що у повітових земствах лише 1/3 депутатів – представники селянського стану. Однак, ця частина не є ідеальною: гласними від селян стають представники владної бюрократії у провінції – волосні старшини і писарі, які брутально зловживають своєю владою, обираються до земських зібрань, а найкращі представники селянства залишаються поза земськими органами. О. Ліндфорс вказав на те, що ці владні персони безвідповідально ставляться до своїх обов'язків і стану справ у провінції, а також постійно конфліктують із земськими управами, забираючи у них свободу для діяльності. У зв'язку з цим він запропонував доповнити 36 статтю земського Положення офіційною забороною обрання до земських зібрань волосних писарів та старшин. Губернське земство пристало на цю пропозицію і ухвалило рішення про подачу уряду клопотання щодо доповнення законодавства цією імперативною нормою [5, с. 66–77]. На наше переконання, ця ініціатива земських лібералів яскраво свідчить про їх намагання ініціювати зміни у земській виборчій системі з метою якісної демократизації складу земських зібрань, шляхом збільшення представників селянського середовища. Прогресисти, намагаючись провести у зібрання як найбільше селянських депутатів, прагнули створити демократичну більшість у земствах та нейтралізувати у такий спосіб вплив владних і корпоративних структур шляхом формування політичної коаліції представників селянства і ліберальних діячів.

23 жовтня 1880 р. на засіданні Борзнянського повітового земства депутат ліберальної партії Н. Волк-Карачевський у своїй промові особливо наголосив на принциповій необхідності усунення від участі у виборних процесах та процедурах до земських установ місцевого самоврядування посадових осіб повітової та губернської поліції, адже вони є представниками губернської влади і їх обрання негативно вплине на перебіг земської діяльності. Борзнянське повітове земське зібран-

ня, після обговорення ініціативи відомого опозиціонера, ухвалило наступне рішення: подати через канцелярію чернігівського губернатора клопотання до Правлячого Сенату з проханням розтлумачити та роз'яснити законодавчі можливості вирішення цього питання земськими інституціями [6, с. 10–11].

29 жовтня 1883 р. на засіданні Борзнянського повітового земства Н. Волк-Карачевський ініціював подачу клопотання уряду імперії про те, щоб голів губернських та повітових земських зібрань не призначали адміністрації губернаторів, а обирали демократичними процедурами з числа депутатів зборів. Ліберальний гласний наполіг, щоб його пропозиція у формі офіційного листа-звернення була додана до протоколу засідання земського зібрання. Після емоційної полеміки Борзнянське повітове земство постановило: лист Н. Волк-Карачевського до журналу засідання не додавати; запропоновану ним ідею у цілому схвалити та подати відповідне клопотання на розгляд Чернігівського губернського земства [7, с. 51].

15–16 грудня 1886 р. на засіданні Чернігівського губернського земського зібрання була розглянута проблема територіальної цілісності Чернігівської губернії, яка виникла внаслідок конкурентної економічної боротьби з Київською губернією. Конкретним приводом стала поява доповіді губернської земської управи зібранню про декларування територіальних претензій Київської губернії до Чернігівської, а саме – пропозиції приєднання до Київського повіту Київської губернії одного з окраїнних селищ Остерського повіту Чернігівської губернії, яке розташоване на межі адміністративних кордонів двох губерній, що проходять не по суші, а по ділянці на водних артеріях краю. У своєму виступі представник опозиціонерів П. Червїнський прямо заявив, що суть проблеми полягає не у намаганні приєднати частину Остерського повіту Чернігівської губернії, а у питанні територіальної і адміністративної приналежності Труханова острова, за який і ведеться боротьба. Депутат визнав, що острів ближче до Київської губернії, ніж до Чернігівської – це водна акваторія м. Києва. Вказаний острів – місце постійного відпочинку киян. Ліберал наголосив, що там вже повним ходом ведеться широкомасштабна комерційна діяльність: функціонує ціла мережа різного роду розважальних закладів, проходять масові народні гуляння, відбуваються різноманітні заходи культурного спрямування. Принциповим є те, що усі ці проекти приносять фінансові прибутки, але чіткого розмежування, до якого саме бюджету вони повинні надходити, й досі немає. З іншого боку, вказані заходи, у силу своєї публічності та масовості, не можуть не турбувати органи Київської губернської поліції, адже нагляд за правопорядком – пряма її функція. Остерське ж повітове земство та його органи не мають жодної можливості його забезпечити. Іншими словами, має місце зіткнення проблем територіальної цілісності

губернії, питань громадського порядку та значних комерційних інтересів представників двох губерній. Вихід з цієї складної ситуації, на думку П. Червінського, цілком можна було б знайти. Наприклад, запропонувати Київській міській думі та її виконавчому органу – міській управі – офіційно викупити Труханів острів у Остерського повітового земства Чернігівської губернії, який знаходиться у його адміністративному підпорядкуванні. Повітове земство отримає від продажу острова як мінімум 700 рублів. Ці кошти вкрай необхідно буде покласти у надійну банківську структуру, у вигляді депозиту під 5% річних, у результаті чого інститут місцевого самоврядування отримає прибуток як мінімум 14 тисяч рублів щорічно. У такий же спосіб необхідно буде адмініструвати усю податкову систему острова як з боку Чернігівського губернського і Остерського повітового земств, так і Київської міської думи з управою. Цілком зрозуміло, що викуп – вимушений інструмент, але якщо не буде іншого виходу – треба на це йти. За умов, якщо Труханів острів залишиться в управлінні Остерського повітового земства, то воно отримає два вкрай важливих додаткових джерела для повітового земського бюджету – доходи від оподаткування лісового господарства місцевості та прибутки від усього комплексу розважальних закладів, діючих на острові.

Інший представник демократів – І. Шраг – звернув увагу зібрання на юридичну сторону проблеми. Він особливо наголосив, що Труханів острів офіційно не належить ні Київській губернії, ні Київській міській думі і відповідній громаді. Не існує жодного легітимного документу, який би хоч натякав на це. Однак, з іншого боку, саме Київська міська дума продовжує асигнувати фінанси на забезпечення громадського правопорядку на острові силами міської поліції. Безперечно, це в інтересах київської міської влади: чим більший поліцейський нагляд, тим більше шансів на безпеку; чим безпечніша ситуація, тим більший відсоток відвідуваності розважальних закладів, і, як наслідок, – тим більші прибутки від їх діяльності саме в бюджет Київської міської думи, а не Остерського повітового земства. І. Шраг відзначив, що у разі, якщо Чернігівське губернське земське зібрання не підтримає позицію Остерського повітового земства у цій справі, то вже у найближчий час інші острівні території, наближені до Києва, з великим ступенем ймовірності, забажають відділитися від Чернігівської губернії та приєднатися до Київської. У таких обставинах Чернігівська губернія втратить не тільки територію, але й інші важливі позитиви – унікальні географічно-рекреаційні зони та стабільні, регулярні фінансові джерела поповнення бюджетів земських установ краю. У загальнодержавному плані подібні речі будуть стимулювати появу очевидних проявів провінційного та регіонального сепаратизму. І лише якщо стане зрозуміло, що немає іншого виходу, як продавати острів, тільки за таких обставин потрібно йти на цю угоду. Після детального обговорен-

ня проблеми губернське земство постановило: всебічно підтримати Остерське повітове земство у цій проблемі та усіма законними методами захищати територіальну цілісність Чернігівської губернії. У випадку, коли вказане не вийде, погодитись на пропозицію та умови Київської губернії, адже Чернігівська губернія не має таких можливостей, як Київська [8, с. 301–302].

Проаналізувавши основні прояви політичної діяльності ліберальних земців Північного Лівобережжя, можемо стверджувати, що зусилля опозиціонерів були направлені на всебічний та широкомасштабний захист прав та свобод інституцій місцевого самоврядування у регіоні, прогрес у розвитку краю. Це стало можливим завдяки консолідації опозиційно налаштованих до російського самодержавства демократичних діячів у провінції та створення ліберальних груп і фракцій у земських зібраннях регіону. Основні прояви політичної боротьби прогресистів полягали у рішучій боротьбі за всебічне розширення принципу всестановості формування інститутів земського самоврядування і, тим самим, ліквідації домінування консервативно-реакційної більшості у цих установах, яка усіяло блокувала поступ модернізаційного курсу у Російській імперії; протидії упередженому ставленню та крокам місцевої влади по усуненню земських лібералів з виборчих процесів і процедур до органів місцевого самоврядування, і як наслідок – неможливості прогресивної діяльності на благо громади; принципів і фундаментальній зміні земського законодавства щодо призначення голів земських органів самоврядування не губернаторами, а їх публічного і демократичного обрання депутатським складом земських зібрань; збереженні та широкомасштабному розширенні економічних інтересів земських структур у вигляді конкретних територій, географічно-рекреаційного потенціалу, одиниць господарської діяльності, збільшення фіскальної бази для поповнення джерельного комплексу місцевих зборів і податків. У цілому, політична робота земських лібералів Сіверщини якісно доповнювала їх яскраву участь у загальноімперському визвольному русі 70–80 рр. XIX ст.

ПОСИЛАННЯ

1. Котельницький Н.А. Таємний політичний клуб І.І. Петрункевича: персональний склад, ідеологічна платформа, політична програма / Н.А. Котельницький // Еврей Левобережної України. Історія і культура / редкол.: С.Г. Бельман і др. – Чернігов: БЕФ «ХасдеАстер», Черніговська обласна єврейська община, 2009. – С. 23–33.
2. Петрункевич І.І. Из записок общественного деятеля. Воспоминания / Под ред. А.А. Кизеветтера / И.И. Петрункевич. – Прага: Б.и., 1934. – 466 с.
3. Котельницький Н.А. Діяльність І. Петрункевича у Чернігівському губернському земському зібранні (1868–1879 рр.) / Н.А. Котельницький // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 62–75; Він же. Котельницький Н.А. І.І. Петрункевич. Его первые шаги к всероссийскому земскому движению / Н.А. Котельницький, Н.А. Шлиппенбах // Сестрорецькіє берега. – 2009. – № 19. – С. 4; Він же. Общественная деятельность И.И. Петрункевича на Черниговщине (1868–1879) / Н.А. Котельницький // Вестник РУДН. – Серия «История России». – 2010. – № 4. – С. 5–24; Він же. Иван Ильич Петрункевич: жизнь и деятельность на Черниговщине. Историко-биографический очерк / Н.А. Котельницький. – М.: Летний сад, 2015. – С. 42–52; Він же. Иван Петрункевич – видатний син Борзнянщини. – Плиски, 2017. – С. 7–10.

4. Хижняков В.М. Свод постановлений Черниговской городской думы с 1871 по 1883 гг. – Чернигов: Губернская типография, 1883. – 940 с.

5. Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1875 года. – Чернигов: Земская типография, 1875. – № 4. – С. 66–77.

6. Журналы заседаний очередного Борзенского уездного земского собрания 1880 года. – Нежин: Типография Е. Венгера, 1881. – № 1. – С. 10–11.

7. Журналы очередного Борзенского уездного земского собрания 1883 года. – Нежин: Типография Е. Венгера, 1884. – № 7. – С. 51.

8. Журналы собрания и стенографический отчет Черниговского губернского земского собрания 1886 года. – № 11. – С. 301–302 // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов: Земская типография, 1887. – № 9–10.

Котельницький Н.А. Политическая деятельность либеральных земцев Северного Левобережья (60–80 гг. XIX в.)

В публикации показаны основные проявления политической борьбы представителей земского либерального движения Северного Левобережья с российским самодержавием и его адептами региона в 60–80 гг. XIX века. Выяснены вопросы истории формирования либеральной оппозиционной партии в земских учреждениях края и ее прогрессивной политической деятельности.

Ключевые слова: либеральная оппозиция, земское законодательство, межпартийная борьба, консервативное большинство.

Kotelnytskyi N.A. Political activity of the liberal zemstvo of the Northern Left Bank (60–80's XIX century)

The publication shows the main manifestations of the political struggle of the representatives of the Zemstvo liberal movement of the Northern Left Bank with the Russian autocracy and its adherents of the region in the 60's and 80's of the nineteenth century. The questions of the history of the formation of the liberal opposition party in the Zemsky institutions of the region and its progressive political activity were clarified.

Key words: liberal opposition, zemstvo legislation, inter-party struggle, conservative majority.

01.03.2018 р.

УДК 94: 352/353: 929 «185»

О.О. Коваленко

**ЗЕМСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Г.О. МИЛОРАДОВИЧА
(ДРУГА ПОЛОВИНА XIX СТ.)**

У статті схарактеризовано участь громадсько-політичного діяча та історика Г.О. Милорадовича (1839–1905) у роботі органів місцевого самоврядування Чернігівської губернії.

Ключові слова: Г.О. Милорадович, Чернігівська губернія, земство, гласний, предводитель дворянства.

Навздогінна модернізація імперського простору, до якої у 60-х рр. XIX ст. під тиском обставин вдався Олександр II, суттєво змінила соціальний ландшафт країни. Створення самоврядних структур стало серйозним викликом для дворянської спільноти, яка традиційно вважалася становим хребтом державного ладу Російської імперії. Сучасні дослідники ставлять під сумнів поширені уявлення, згідно з якими дворяни загалом були психологічно травмовані втраченою кріпаків і дезорієнтовані у нових реаліях. Як слушно за-

уважив С. Беккер, у другій половині XIX – на початку XX ст. «дворянство находилось не столько в процессе упадка или обнищания (как предполагается традиционной гипотезой о его неспособности хозяйствовать без крепостного труда), сколько переживало радикальную трансформацию, и в основном не вынужденную, а добровольную» [1, с. 56, 64, 82]. Одним з її проявів було пожвавлення соціальної мобільності дворянської верстви, представники якої взяли, зокрема, активну участь у діяльності новостворених органів місцевого самоврядування [2]. Історики окреслили основні параметри проблеми у масштабах Російської імперії [3; 4; 5], але на регіональному рівні цей аспект пореформенної дійсності не знайшов належного висвітлення у науковій літературі, за винятком ґрунтовних студій І.О. Кочергіна, побудованих на матеріалах Катеринославської губернії [6].

Чернігівське губернське земське зібрання розпочало свою діяльність 25 вересня 1865 р. Його відкриття, як зауважив у своїх спогадах відомий земський діяч В.М. Хижняков, відбулося у «торжественной обстановке и при большом подъеме духа и гласных, и многочисленной публики. Раздавались ликующие голоса по поводу дарованных населению прав и выражались смелые надежды, что местное самоуправление раздвинется в более широкие рамки. Просвещенный губернатор кн. С.П. Голицын [...] открыл собрание сочувственной речью, полною надежд на благотворную для населения деятельность земства. Затем он и известный своими историческими трудами архиепископ Филарет благословили собрание иконами. Председательствовал в собрании губернский предводитель дворянства (занимавший эту должность ещё шесть лет) И.Н. Дурново, впоследствии министр внутренних дел и председатель Комитета министров. В составе гласных первого призыва было немало самых крупных и именитых землевладельцев губернии» [7, с. 120–121]. Вони також були представлені у повітових земських зібраннях. Зокрема, від курії землевласників гласним Чернігівського повітового земського зібрання того ж таки 1865 р. був обраний представник відомої дворянської родини, яка володіла значними маєтностями на Лівобережній Україні, 26-річний штаб-ротмістр Г.О. Милорадович [8, арк. 68; 9, с. 1–2].

Світогляд молодого дідича, вихованця елітного Пажезького корпусу, сформувався в атмосфері перетворень, започаткованих у 60-х рр. XIX ст. його кумиром – імператором Олександром II. Відтак, Г.О. Милорадович цілком закономірно узяв активну участь у запровадженні селянської реформи на території Городницького повіту Чернігівської губернії як один з мирових посередників першого призову і був нагороджений почесною відзнакою «за введение в действие Высочайше утвержденного 19-го февраля 1861 года Положения о крестьянах» [10, арк. 92 зв.].

Отже, рішення Г.О. Милорадовича долучитися до реалізації ще однієї важливої реформи, яка мала на меті створення принципово нової системи органів місцевого самоврядування, було цілком логічним. Згодом землевласники Чернігівського повіту ще двічі у 1871 і 1892 рр. обирали його гласним повітового земського зібрання [11, с. 104,